

Gorinchem, 100 jaar Bijbelstad

Gorinchem, 100 jaar Bijbelstad [1662-1762]

De officiële opening van de tentoonstelling Gorinchem, 100 jaar Bijbelstad werd door Professor James Kennedy verricht .

Ter gelegenheid daarvan hield hij een lezing , getiteld: 'Bijbel, christendom en de Nederlandse cultuur'.

Tevens werd hem het eerste exemplaar van het boekwerk "Gorcum 100 jaar Bijbelstad" overhandigd door de auteur Simon van der Pol.

De tentoonstelling behelsde een aantal Gorcumse Bijbeluitgaven, met de Statenbijbel van Cappel uit 1662 , de Goetsee Bijbels van 1748-1755 en de Jehova Bijbels van 1755-1762 als belangrijkste stukken. In 1599 begon Helmichs naast de drukkerij een bijbehorende boekhandel "in het Schrijfboek"aan de Grote Markt 22 naast het Hugo de Grootpoortje, waardoor het vermoeden bestaat dat Helmichs betrokken was bij de ontsnapping van Hugo de Groot uit Slot Loevestein. Het was immers dit poortje waar Hugo de Groot werd binnen gesmokkeld in zijn boekenkist en even later weer vertrok, verkleed als metselaar.

Grote Markt 22 'In het Schrijfboek '.

Poortje van Hugo de Groot te Gorcum (1621)

Bron: Erfgoed Delft en Omgeving, afdeling beeld en geluid.

Na de reformatie duurde het nog geruime tijd voordat er te Gorinchem protestante Bijbels worden uitgegeven en gedrukt. De eerste Nationale Synode van Dordrecht (1618/1619) besloot tot de uitgave van een Statenvertaling , waarvan de vertaling teruggaat op de oorspronkelijke bronnen. Deze Statenvertaling werd in 1637 aangeboden aan de Staten-Generaal. Door die Staten-Generaal werd op 19 maart 1665 aan een ieder toegestaan, weliswaar onder strenge voorwaarden, om Bijbels uit te geven.

De éérste Gorcummer die Bijbels wilde uitgeven was Helmich Adriaansz van Cappel.(1640-1677). Op 10 december 1658 gaven Burgemeesters en Regeerders van de stad Gorcum hem toestemming om 'den Bibel' te mogen drukken. Deze Statenbijbel in folioformaat kwam in 1662 tot stand in samenwerking met Jan Barendsz Smient te Dordrecht en is aldaar gedrukt door Jacob Braat. In het spoor van deze Statenbijbel werden tot 1700 een keur aan Bijbels in verscheidene formaten geproduceerd , zodat Gorcum zich gerust "Bijbelstad" mocht noemen.

Dat kon omdat in die periode de vraag naar Bijbels groot was en er per drukker maar beperkte oplagen mogelijk waren. Doordat enkele Bijbeluitgevers zich 16 april 1681 verenigden in een Amsterdamse Bijbel Compagnie, werd het moeilijker om buiten hen om nog initiatieven te nemen.

In de 18e eeuw manifesteerde Nicolaas Goetsee (1696- †1751) zich met zijn Bijbeluitgave. Dankzij het maandblad Boekzaal zijn we nu uitstekend geïnformeerd over het ontstaan en de uitvoering van de plannen van Nicolaas Goetsee om een degelijke en verantwoorde Bijbel op de markt te brengen. Zijn weduwe Adriana Goetsee de Vroom (†1767) legde zich toe op de zogeheten "Jehova Bijbels".

In "Gorcum 100 jaar Bijbelstad" komen alle Bijbels en Bijbeldrukkers van 1662 tot 1762 aan de orde. In deze periode zijn te Gorinchem zo'n twintig verschillende Bijbels uitgebracht, waarvan twee met een gegraveerde titelpagina met de signatuur van de stad Gorinchem.

De Gorcumse Statenbijbel van Van Cappel
3 delen in 1 band; met de Apocriefen.
Folio (L: 42cm - B: 27,5cm - D: 13,5cm).
6 Bijbelkaarten van Nicolaes Visscher

Eerste periode Gorcum Bijbelstad: [1662-1731]

Helmich Adriaanz van Cappel (1640-†1677).

Boekbinder, boekverkoper, uitgever. Grote Markt 21 "de Gulden Melkkan" naast "het Schrijfboek nr 22". Hij nam op 13 oktober 1640 de winkel van zijn vader Adriaan Helmichsz van Cappel ter waarde van **f** 2000 over. Deze bezat ook "de Gulde Helm" op de Hoogstraat/Helmsteeg.

Hij was ingeschreven als lidmaat Hervormde Kerk in 1650 en was pesthuismeester tevens vroedschap (1665). In 1658 kreeg hij van het stadsbestuur toestemming om de Statenbijbel in folioformaat te drukken. De Gorcumse Statenbijbel zou in 1662 verschijnen, overigens in samenwerking met Jan Barendsz Smient en drukker Jacob Braat te Dordrecht. Daarna volgen meerdere uitgaven van Bijbels in verscheidene formaten.

Johannes van Cappel (1666 - 1671).

Aanvankelijk boekverkoper, maar vanaf 1670 ook drukker van een Bijbel 12°. De Bijbel in 16° werd samen met zijn vader Helmich geproduceerd, waarvoor zij een privilege hadden gekregen.

Adriaan van Cappel (1676-† 1692).

Boekverkoper, uitgever en drukker. Adriaan vervangt Helmich als drukker in 1676. Werkte tot 1679 in "de Melkkan", kocht in 1683 "de Gulden Helm" aan de Hoogstraat van de erven. In 1683 was Adriaan verkozen tot pesthuisvader. Zijn weduwe Adriana Hommel hertrouwde met zijn zwager Zacharias Smient (1694). Adriaan werkte samen met zijn vader aan een Psalmenboek (1656) en later met Smient aan diverse Bijbels.

In 1683 was Adriaan verkozen tot pesthuisvader. Zijn weduwe Adriana Hommel hertrouwde met zijn zwager Zacharias Smient (1694). Adriaan werkte samen met zijn vader aan een Psalmenboek (1656) en later met Smient aan diverse Bijbels.

Zacharias Smient (1681-1731).

Boekverkoper, uitgever, stadsdrukker. Hij woonde bij de Groote Kerck (1684), oftewel de Groenmarkt, dat in 1694 zijn eigendom werd en huurde een winkel in "de Vergulde Haan", Hoogstraat 13/Karnemelksteeg (1699-1703).

De Groenmarkt in Gorcum rond 1650, rechts de oude Grote Kerk met omringende huizen, in 1845 afgebroken. Door Jan Beerstraten (1622-1666), in 1999 nageschilderd door de kunstschilder D.Bal. Het origineel hangt in Packington Old Hall in Meriden (GB)

Zacharias (1657-†1731) stamt uit een Amsterdams drukkersgeslacht. Zijn vader Jan Barendz trok in 1645 naar Dordrecht. Het (korte) eerste huwelijk met Maria van Cappel bracht een zoon Johannes . Hij

hertrouwde in 1694 met Adriana Hommel en werkte in Gorcum aanvankelijk samen met Adriaan van Cappel. Daarnaast drukte Zacharias Smient nog enkele andere werken. Wellicht heeft Nicolaas Goetzee de inboedel en/of goodwill overgenomen na het overlijden van Smient.

Tweede periode Gorcum Bijbelstad: [1732-1762]

Nicolaas Goetzee (1731-†1751)

Boekverkoper, drukker en uitgever, Langedijk 25. Nicolaas Goetzee is de in 1696 geboren zoon van soldaat Hendrik Goetzee en Maria Cesar. In 1719 huwde hij Maria van Kampen († 1725), zij kregen drie kinderen. In 1726 werd het tweede huwelijk gesloten met Adriana de Vroom uit Breda en zij kregen nog zes kinderen, waaronder de zoon Cornelis.

De eerste plannen tot Bijbeluitgave werden in 1739 aangekondigd, hetgeen zou leiden tot de Goetzee-Bijbel.

Burgermeesters en regeerders van de stad Gorinchem besluiten op 27 mei 1739 aan Nicolaas Goetzee toe te staan "omme den Bybel te mogen drukken, verkopen, en uytgeven, in het geheel of ten deelen, in zulken Formaat als hy oirbaar vinden zal". De ene bijbel kan en mag niet van de andere te onderscheiden zijn vanwege de uniformiteit van de tekst (de Statenvertaling). Variatie is wel mogelijk in het te kiezen formaat, lettertype en de papierkwaliteit.

Goetzee verzekert, dat hem er veel aan gelegen is om het werk goed te laten corrigeren. De eerste twee proeven van elk blad zullen door drie personen nauwkeurig worden gecontroleerd, terwijl de derde proef in handen van drie predikanten van de classis Gorinchem zal worden gesteld, te weten de dominees De Prato van Hoogblokland, Kuypers van Woudrichem en Smit van Arkel. Verder onderscheidt Goetzee zich door het opnemen van kaarten en gravures in zijn bijbel.

De realisatie van deze prestigieuze Bijbel duurde zeven jaar (1744 tot 1751).

In februari 1751 bij 35 boekhandelaren en twintig steden te koop. De omloop tijd van deze titel bedroeg 40 jaar, de laatste in 1778 door JJ de Groot uit Amsterdam voor 10 gulden verkocht. Eén Bijbel is door Goetzee aan de stad Gorcum geschonken vanwege het gebruik van de stadhuiszolder. Nicolaas kocht in 1741 een pakhuis in de Kraansteeg en associeerde met Johannes Martini en Jacobus Looveringh, drukker en uitgever te Amsterdam. In 1743 verkochten zij hun aandeel in het eigendom weer aan Nicolaas Goetzee. Nicolaas Goetzee is op 20 augustus 1751 in de Grote Kerk (Sint Maartenskerk) begraven.

Langedijk 25 - Kraansteeg
Foto van J.C de Jong (1920)

Adriana Goetzee - de Vroom (1751-†1767)

Stadsdrukker en uitgever. Op respectabele wijze heeft de weduwe Goetzee vanaf 1751 het bedrijf voortgezet. Basis voor de continuïteit vormde het stadsdrukkerschap en de zonder naamsvermelding gedrukte Jehova Bijbels (1755- 1762). Vanaf 1763 werd zoon **Cornelis Goetzee** (1767-†1795) steeds nadrukkelijker bij de zaak betrokken, zodat hij na het overlijden van zijn moeder op 22 augustus 1767 de zaak kon overnemen.

De gegraveerde plattegrond van Johannes Martini

De stad Gorinchem. Kopergravure, werd verbeterd door J.M. Martini. Schaal in Rijnlandse roeden. Afmeting ca. 17x21 cm uitgegeven te Amsterdam door Isaak Tirion 1744. Dit betekent dat dit wel een gravure van oorsprong uit 1650 is, maar de verbeterde versie uit 1743 door Martini. J.M Martini is in 1741 participant geworden met Goetzee, maar de samenwerking is in 1743 al weer opgezegd omdat Martini het uitgeven van Bijbels niet zo zag zitten.

Rond 1600 was de nieuwe vesting gereed en kreeg elf bastions, veelal vernoemd naar plaatsen in de omgeving of naar de functie die het binnenterrein van zo'n bolwerk kreeg. De stad kende in die tijd vier stadspoorten: de Arkelpoort, de Kansepoort, de Waterpoort en de Dalempoort.

De Linge had toen nog een open verbinding met de Merwe, vandaar dat de stad nog al eens met hoogwater te kampen had. Bij de Dalempoort waren al wel "de nieuwe sluizen" aangelegd. Martinus van Barneveldt, Drost van Gorcum, Heer van Noordeloos en Overslingeland, Krimpen op de Leck, Engelen en Vlijmen liet in de Nieuwstad een schitterende tuin aanleggen, die werd afgebeeld op de plattegrond van Martini.

Gravure van de plattegrond van Gorcum 1650 in Rijnlandse Roeden, verbeterd door J.M.Martini (1743)

De Statenbijbel van Cappel 1662

Op 10 december 1658 gaven burgemeesters en regeerders van de stad Gorinchem Helmich Adriaanz van Cappel toestemming om *'den bibel te mogen drukken, verkoopen en de uytgeven, in 't geheel often deele, in sulcken formaet als hem goet duncken sal'*. Stadssecretaris Hugo van Boxel, moest dan wel elk exemplaar van zijn handtekening voorzien. Deze Statenbijbel in folioformaat kwam in 1662 tot stand in samenwerking met Jan Barendsz Smient te Dordrecht en is aldaar gedrukt door Jacob Braat. Jacob Braat die met de drukkerij: "In de werckende hoop", in 1662 een volledige Statenbijbel uitgaf. De door G. Gerritsen van Feenaem, fraai gegraveerde titelpagina toont het voor Statenbijbels gebruikelijke concept: een tekstblok voor de titel en bekroond door Gods wetboek, op classicistische wijze links en rechts voorzien van zuilen en midden onder het wapen **van Holland** met de

spreek:

Eendracht Maeckt Macht en links en rechts daarvan de wapens **Van Gorinchem**, Van goud beladen met een poort met 2 torens, alles van keel, gedakt van lazuur en op dezelve 4 vanen van keel, en pointe een schild van zilver waarop 2 gebretesseerde en contragebretesseerde fascen van keel, het schild gedekt met eene kroon met 3 fleurons en vastgehouden door 2 klimmende leeuwen, alles van goud en het wapen van het geslacht **Van Arkel**, de dwarsbalken zouden stormladders moeten voorstellen en een herinnering zijn aan de bestorming van Damiate, waarbij de van Arkels een rol speelden. De zwaan is afgeleid van het helmteken van de Van Arkels. De oorsprong gaat terug op een sage waarbij rond 690 Jan van Arkel door een zwaan, die voor zijn boot uitvloog, naar het stamland werd geleid. Daaronder dan het gezicht op de stad Gorcum van uit het zuiden.

De Goetsee Bijbel

Met een uitgebreid verhaal in het maandblad "Boekzaal" maakte Goetsee in 1739 de voorwaarden tot intekening van deze nieuwe Bijbel bekend. Er is voldoende belangstelling. Een pakhuis aan de Kraansteeg in Gorinchem waarin de drukkerij zal worden gevestigd is al in 1741 aangekocht. Goetsee gaat over tot het werven van personeel en de aanschaf van persen, letters, gereedschappen en papier – 'rojaal papier, best papier en gemeen papier'. In 1743 wordt een begin gemaakt met het drukken van de bijbel. Het project is opgedeeld in vier fasen. Na elke fase wordt het betreffende gedeelte verzonden aan de intekenaars. Al spoedig is duidelijk dat het werk meer tijd dan de beoogde drie jaar in beslag zal nemen. Het project loopt vertraging op, omdat de plaatselijke magistraat alle gedrukte bijbelbladen moet goedkeuren, later kan er door de 'onverwagte felle koude' niet worden gewerkt. Om de intekenaars tevreden te stellen belooft Goetsee het aantal kaarten uit te breiden, zonder daarvoor extra kosten te berekenen.

Eerst in april 1745 richtte Goetsee zich weer tot de lezers van Boekzaal met de mededeling dat hij de Bijbel tot en met de boeken van Samuel had gedrukt. In februari 1746 zat het drukken van het tweede part tot met het Hooglied van Salomo er bijna op. Ter gelegenheid van de Zuid-Hollandse synode, welke eind 1747 in Gorinchem zou worden gehouden, hoopte Goetsee de volledige uitgave te presenteren. Het afzenden van de laatste teksten van het Oude testament stond gepland voor januari 1747, maar toen waren de vaarwegen dichtgevroren en was het wachten op open water. Het nieuwe Testament met de Apocriefe boeken was in maart 1748 af, maar toen moest nog de index worden gedrukt.

Vanwege de ziekte van graveur J.Punt, die nog wel de frontispiece en

de eerste kaart had gemaakt, moest er naar andere graveurs worden gezocht. Eerst in maart 1749 waren de registers af. In 1749 was nu ook de titelplaat af en die voor de exemplaren voor de prins van Oranje (folio) en de baron van Wassenaar (kwarto) waren opgedragen werden hun wapens gesneden. Het wachten bleef nog op de kaarten, die begin 1750 gereed zouden zijn.

Voorstelling op de titelpagina van de Goetzeebijbel, waarbij de geest uit de fles de Biblia aan 'de lezer' overhandigt. Rechts de stenen tafelen.

In februari 1751 meldde Goetsee zich weer in het maandblad Boekzaal. Hij blikt terug op de stimulerende woorden van de Zuid-Hollandse Synode, precies tien jaar daarvoor, die het werk aan zijn Bijbel markeerden. Hij slaagde erin van vele kanten medewerking te verkrijgen zoals van dominee Bachiene voor de kaartredactie, de graveurs: J. Punt/J.C. Philipsen en J. van Jagen, de stadsbestuurders voor het ondertekenen van scabinale akten en door de voorraad op de zolder van het stadhuis te bergen.

Goetsee slaagde er echter niet in, zoals Van Cappel en Smient om een privilege te verkrijgen, omdat de Staten van Holland sinds 1719 geen privileges meer verleenden voor Bijbel uitgaven. Dit vanwege de uniformiteit van de Statenvertaling.

Hoewel op de titelpagina het jaartal 1748 staat vermeld, is de bijbel pas in 1750 gereed. Het zware werk is voltooid Het heeft "de drukker zeer veel aandoening gegeven ; deels om de schade, die hem, door het lang uitstel der uitgave, is toegekomen; deels om dat hy daar door buiten staat is gestelt om aan zijne belofte en 't verlangen der Bijbelminnaren te kunnen voldoen".

Een half jaar later, op 17 augustus 1751, overleed Nicolaas Goetzee en is op 20 augustus 1751 in de Grote Kerk begraven. Vanwege de sloop van de kerk in 1844 werden toen de grafstenen verkocht. Zijn zerk functioneerde sindsdien als stoep voor een pakhuis op de hoek van de Kortendijk en Kapelsteeg. Als gevolg van een stadssanering in 1970 is de steen verdwenen.

Jehova Bijbel

De weduwe Goetzee gaf op 2 februari 1754 aan de Gorcumse Schepenbank f 963,13 in consignatie vanwege de handel in papier met ene Stegeman te Amsterdam. Was dit papier soms bedoeld voor het drukken van de eerste Jehova Bijbel? In 1755 kwam een bijbel op de markt waarin de naam van God in het Oude Testament niet met HEERE werd vertaald, maar weergegeven werd met "Jehovah". In deze Jehova bijbel werd ten opzichte van de Statenbijbel ouderwetse woorden vervangen en de spelling aangepast.

Deze Bijbel was volgens de titelpagina bedoeld voor de liefhebbers van de zuivere Nederduitse Taal. De Statenvertaling was inmiddels ruim een eeuw oud. Verondersteld is, dat de Jehova Bijbel in remonstrantse kringen zou zijn ontstaan. Die gedachte zal zijn opgekomen vanwege de aanwezigheid van een Jehova Bijbel uit 1762 in het Remonstrants Seminarium van de Universiteit van Leiden. Echter de remonstranten hadden al snel na de verschijning de Statenvertaling geaccepteerd. Er zijn vier uitgaven bekend 1755, 1756, 1761 en 1762. De Jehova Bijbels waren een groot succes.

Vooraf de twaalf nieuwe kaarten maakten indruk. De Keur Bijbel werd van de eerste plaats verdrongen. De uitgaven vermelden noch de naam van de drukker noch de plaats waar de Bijbel is gedrukt. Aangezien er veranderingen in de tekst van de Statenbijbel waren aangebracht durfden de drukker en de uitgever zijn naam niet te noemen, want hij had zich moeten houden aan de lijst van verbeteringen van 1655. Op de achterkant van het titelblad missen we dan ook de vergunning van het stadsbestuur.

Om autorisatie te verkrijgen om een Statenbijbel uit te geven had men twee handtekeningen nodig één van de wereldlijke autoriteiten en één van de kerkelijke autoriteiten, in dit geval van de burgemeesters van Gorcum en van de classis. De uitgever was er zich terdege van bewust dat die vergunning hem ook niet verleend zou worden. Op de keerzijde van het titelblad van de door Goetzee uitgegeven Statenbijbels vindt men wel beide handtekeningen. Toch moest men in die tijd wel geweten hebben wie de uitgever en drukker was.

Aan de druk, de titelprint en de 12 kaarten die in de uitgaven

voorkomen is gemakkelijk de conclusie te trekken dat de Bijbels afkomstig zijn uit de drukkerij van Nicolaas Goetzee te Gorinchem. In alle Statenbijbels die Goetzee uitgaf staat onder het titelblad: Te Gorinchem By Nicolaes Goetzee, Ordinaris Stadsdrukker. In de Jehova Bijbels ontbreekt dit. De titelpagina van de uitgave van 1762 droeg het drukkersmerk van Goetzee. In al deze uitgaven komen de twaalf kaarten voor met de naam van de uitgever Goetzee. Omdat de Jehova Bijbels niet verboden werden mogen we aannemen dat Goetzee goed bekend stond als stadsdrukker.

De Bijbels werden uitgegeven door de weduwe Goetzee, want Nicolaas overleed in 1751.

Te Gorcum uitgegeven Bijbels 1662-1762

Er zijn te Gorcum in 100 jaar zo'n twintig verschillende Bijbels uitgegeven, waarvan 10 Statenbijbels op folio formaat. In de 1ste periode Van Cappel en Smient [1662-1686] 11 Bijbel uitgaven. In de 2de periode Goetzee [1748-1762] 9 Bijbel uitgaven

1662♦	2°	St Biblia	Helmich van Cappel/Jan Barendsz Smient
1662	8°	Biblia	Helmich van Cappel/wed Jan Barendsz Smient
1664	8°	Biblia	Helmich van Cappel
1665	2°	St Biblia	Helmich van Cappel
1665	8°	Biblia	Helmich van Cappel
1666	12°	Biblia	Johannes van Cappel
1669	12°	Biblia	Johannes van Cappel
1671♦	16°	Biblia	Helmich en Johannes van Cappel
1672	12°	Biblia	Helmich en Johannes van Cappel
1685	8°	Biblia	Zacharias Smient en Adriaan van Cappel
1686	12°	Biblia	Zacharias Smient
1748	4°	St Biblia	Goetzee
1748	2°	St Biblia	Goetzee
1748	2°	St Biblia	Goetzee
1751	2°	St Biblia	Goetzee
1755	2°	St Biblia	Goetzee
1756	2°	St Biblia	Goetzee
1758	2°	St Biblia	Goetzee
1761	2°	St Biblia	Goetzee
1762	2°	St Biblia	Goetzee

♦ Gegraveerde titelpagina met gezicht op Gorinchem vanuit het zuiden.

Simon van der Pol
Fineke van Driel-Nieuwenhuis

Geraadpleegde literatuur en bronnen:

R.F.van Dijk	Regionaal Archief Gorinchem.
P. Hofland	Archief Delft.
R. de Koster	Erfgoed Delft en Omgeving Afdeling beeld en geluid.
B. Stamkot	Het Gorcumseboek, Vijf eeuwen drukken, uitgeven, verzamelen, lezen en leren te Gorinchem. Gorcums Museum, 2004 .ISBN 90-804257-8-8
H.A. van Gogh	Van Arkel's Oude Veste. T.Horneer, Gorinchem, 1898.
W.F.Emck	Kroniek van Gorinchem 1230-1927 J.Noorduyn & Zn Gorinchem
A.J. Busch	Gorinchem van Toen en Thans. Historische Vereniging Oud-Gorcum, 1984.
A.J. Busch	Grote Kerk en Toren. Stichting Merewade, Gorinchem, 1994/2002., ISBN: 90-70544-09-1
A.J. Busch	Molens in Gorcum. Uitgeverij de Manderijn, Gorinchem, ISBN: 9063940017.
G.J. Peelen	De Statenvertaling van 1637, de nieuwe bijbel van een vrij volk. 1987 Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem/Belgisch Bijbelgenootschap, Brussel ISBN 90-6126-900-8, SISO 220-6- UDC 22= 03= 393'1637'NUGI 632. Trefwoord: Statenvertaling 1637
W. Poortman	Bijbel en Prent, deel I ,IIa, IIb, Uitgeverij Boekencentrum, s'Gravenhage.
Red. AWG Jaakke en EW Tuinstra	Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse Bijbelvertalingen na de Statenbijbel. Ned. Bijbelgenootschap.
W.C Poortman J. Augusteijn	Kaarten in de Bijbels 16 ^e – 18 ^e eeuw. Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer
W.C. Poortman	Bijbel en Prent deel 1. Boekencentrum.

Dhr. Bunjes Algemene informatie

B Y B E L,
DAT IS,
DE GANSCH E. SCHRIFT,
Vervattende alle de Kanonyke Boeken des
OU DEN EN NIEUWEN
TESTAMENTS.

Door last van de Hoog-Mogende **HEEREN**
STATEN GENERAAL
Der Vereenigde Nederlanden, en volgens het Besluit der
Nationale Synode, gehouden te **DORDRECHT,**
in de Jaren 1618 en 1619,

*Als de Duffelgelyke Telen in onze Nederlandsche spraak getruant oetgepraet: Met nieuwe
eggenvege Verklarings op de daffere plaatsen, Aantekeningen der
gebilldeerde Testen, en nieuwe Register op beide de*

T E S T A M E N T E N.

E N

Door gemeene ende der Nederlandsche Kerken verbeterd van Drukken en
Mistellingen, die in den eersten Druk gevonden worden.

Te **G O R I N C H E M,**
By **NICOLAAS GOETZEE,** Ordinaris Stadsdrukker,
M D C C X L V I I I.

D E
S T A T E N
G E N E R A E L
der Vereenighde
N E D E R L A N D E N ,

Allen den genen die desen sullen sien ofte hooren lesen, Saluyt, **DOEN TE WETEN:** Dat wy van den aenbeginne der reformatie af in dese Landen ter herten genomen, ende met alle vlyt ende forghvuldigheyt getracht hebben te besorgen alles wat tot goeden welstant ende voortplantinge van de Oprechte, Ware, Christelike Gereformeerde Religie, ende den suyveren Godtsdienst heeft mogen strecken ende noodigh was: ende onder anderen mede dat Gods Heyligh Woort, na den rechten sin, ooghmreck ende versant van den gront-text ende sprake, daer inne Godt de Heere Almachtigh genadelick gelieft heeft sijne Leere en Godsdienst door ingeven des Heyligen Geests te openbaren, mochte worden uytleeyt, geleert, ende gepredickt, op dat daer door de saligheyt der zielen, ende het eeuwigh welvaren meer ende meer gevoordert soude worden. Doch aengemerckt zijnde dat noyt enige oversettinge van de Heylige Schrifture yut den origeneelen Text in de Nederlantische sprake en was gedaen, hadden wy al over lange verlocht ende gecommiteert eenige voorname geleerde Mannen, Theologanten ende Di-naren van de Gereformeerde Kercken, om een nieuwe Nederlantische Oversettinge der Heylige Schrifture yut de oorspronckelicke talen te voorschijn te brengen, by dewelcke dit werck van tijt tot tijt losselicken begonnen wesende, is de voortganch daer van nochtans door haerlieder ontijdingh afsterven tot noch toe verhindert geworden. Waeromme, op dat dit soo noodigh ende Goddelick werck eyndelick tenn ten effecte gebracht, ende dese onse Christelicke yver ende voornemen voldaan mochte worden, hebben wy volgens het exempel der eerster Kercken by de tijden der Oudtvaderen, als oock op het exempel der nabuerige ende andere Gereformeerde Rijcken, Furstendommen, ende Republijcken, goet gevonden gehadt, die van de Synode Nationael in den jare 1618 ende 1639, tot Dordrecht vergadert, te verloecken, autorisereen ende lassen, de voorsayde Oversettinge by der hant te nemen, ende daer toe, als oock tot de Revisie van dien, eenige geleerde ende ervaren Theologanten te deputeeren. Ende de Oversettinge door den genadigen zegen van Godt Almachtigh by de voorsz. voortreffelicke Mannen in de Hebreuschende Grieckische Talen ervaren, ten eynde gebracht, ende door andere geleerde Theologanten naerder oversien zijnde, hebben het bedencken ende goetvinden der selver doen hooren, ende daer yut bevonden hebbende dat in dese Oversettinge alles was by gebracht, dat de waerheyt, de eygenschap van de woorden, ende de sin der selver, kan vereysehen. **SOO IS'T**, dat wy na rijps delibe-

deliberatie, ende hier op gehadt hebbende het advijs van den Rade van State, Vereenigde Nederlanden, de meergemelte Oversettinge hebben geapprobeert geauthoriseert, gelijk wy deselve autoriseeren ende approbeeren mits desen eynde dat deselve in de Kercken ende publijcke Scholen der Vereenighde Nederlanden, ende andere Rijcken ende Lantschappen onder onse gehoorfaemheyt teerende, moge worden aengenomen ende gebruyckt, ende dat dien volgen Kerckelicke Vergaderingen, Kerckendienaren, Profesoren ende Doctoren Heylige Theologie, Regenten van Collegiën, ende voorts allen ende een yden, die dit eenighsins aengaen magh, in het exerceeren van der selver dienste bedieningen haer daer na mogen reguleeren, omme alsoo de eenigheyt, stant ende dienst der gemelte Nederlantsche Gereformeerde Kercken ende Samenkomsten meer ende meer te vorderen: Daer toe Godt Almachtigh genadelick gelieven zegen te verleenen. Gedaen ter Vergaderinge van de Hooghgemelte Generael. In den Hage den 29 Julij 1637.

Was gearaphreert,

A. Ploos van Amstel,

Onder stont,

Ter ordonnantie van deselve.

Geteeckent,

Cornelis Musfel.

OP HET WAPEN
VAN ZIJNE DOORLUCHTIGE HOOCHHEIT
DEN HEERE PRINSE VAN
ORANJE EN NASSAU.
EHR. EHR. EHR. EHR.

*De Druk- en adelaarst wortelen nu alder
Het Vorstelyc Wysghedelt van Oranje
Dat jaeren alder een, met eysenmanen zwer
Te moet van Nederland pruden, en fyt van t'opdracht dinge
Aen wat her elk kourier, met leerdig hant
Het stambou een was, ut Hout WILHELM is geboorn
Die t'lypheid Nederland, met een Oranjer
Verwaten, door t'lypheid door eendragt van verhoorn
Dien Effendhouder in Verloof van het alant
Alant om ver loof den vrie, op t'lypheid t'lypheid punt*

OP HET WAPEN
VAN HAERE KONINKLYKE HOOCHHEIT
DE PRINSESSE VAN
ORANJE EN NASSAU.
EHR. EHR. EHR. EHR.

*Die Koninklyc blazen, met een koren gebeld
Met een sin bladen, en een t'lypheid van verhoorn
Van ANNA, die al eulent met haren t'lypheid
Van in een t'lypheid in t'lypheid, met t'lypheid
Die koninklyc t'lypheid, met t'lypheid t'lypheid
Verloof t'lypheid t'lypheid, met een verhoorn t'lypheid
Dien bladen van t'lypheid, met t'lypheid t'lypheid
Aen t'lypheid t'lypheid, met t'lypheid t'lypheid
De koren, die men her met t'lypheid t'lypheid
Betreft t'lypheid t'lypheid, die her in een t'lypheid*

OPDRAGT,

A A N

ZYNE ALLERDOORLUGTIGSTE
H O O G H E I D,
WILLEM CAREL
HENDRIK FRISO,

DOOR GODS GENADE

P R I N C E

VAN ORANGE EN NASSAU:

G R A V E

VAN CATZENELNBOGEN, VIANDEN, DIETZ, SPIE-
GELBERG, BUREN, LEERDAM EN KUILENBURG:

M A R Q U I S

VAN TER VEERE EN VLISSINGEN:

B A R O N

VAN BREDA, BEILSTEIN, DE STAD GRAVE EN LANDE VAN KUYK,
YSSELSTEIN, ERANENDONK, EYNDHOVEN EN LIESVELD:

H E E R E

VAN BREEDEVOORD, TURNHOUT, GEERTRUIDENBERG, WILLEM-
STAD, DE KLUNDERT, ST. MARTENSDYK, SEVENBERGEN, STEEN-
BERGEN, DE HOGE EN LAGE ZWALUWE, NAALDWYK,
DIEST, GRIMBERGEN, HERSTAL, ARLAY, NOSEROY,
ST. VITH, BUTGENBAG, DAASBURG EN WARNETON:

V R Y E N E R F H E E R

VAN HET EYLAND AMELAND:

E R F - B U R G G R A A F

VAN ANTWERPEN EN BESANÇON:

E R F - M A R S C H A L K

VAN HOLLAND:

ERF-STADHOUDER, CAPITAIN

GENERAAL EN ADMIRAAL

DER VERENIGDE NEDERLANDEN:

R I D D E R

VAN DE KOUSSEBAND, enz. enz. enz. enz.

ST. VITH, BUTGENBAG, DAASBURG EN WARNETON:
V R Y E N E R F H E E R
VAN HET EYLAND AMELAND:
E R F - B U R G G R A A F
VAN ANTWERPEN EN BESANÇON:
E R F - M A R S C H A L K
VAN HOLLAND:
E R F - S T A D H O U D E R , C A P I T A I N
G E N E R A A L E N A D M I R A A L
D E R V E R E N I G D E N E D E R L A N D E N :
R I D D E R
VAN DE KOUSSEBAND, 1713. 1713. 1713. 1713.

